

В.В.ЧЕНЦОВ, П.Р.РОМАНЕЦЬ

ПАРАДОКСИ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА "ОРІХІВСЬКУ СПРАВУ" 1932 РОКУ

"Оріхівська справа" (судовий процес над керівництвом Оріхівського району Запорізької області) – загальновідомий факт історії здійснення хлібозаготівельної кампанії 1932-1933 років. Особлива увага до цього процесу пов'язана з резонансом, який він отримав в тодішній центральній та місцевій пресі завдяки численним постановам партійних та радянських органів.

У сучасній історіографії існують певні стереотипи щодо оцінки оріхівського керівництва. Більшість дослідників історії колективізації вважають, що головна причина фабрикації "оріхівської справи" полягає в тому, що "у один... з наїздів на Україну Молотову не сподобалася незалежна позиція керівників Оріхівського району, які всіма засобами прагнули захистити селян від голодної смерті" [3, с.267]. Між тим аналіз архівних документів, що збереглися в фондах архівів Служби безпеки України, а також Дніпропетровського держархіву, дозволяє зробити дещо інші висновки.

Як відомо, керівництво Оріхівського району було звинувачено в "саботажі виконання хлібозаготівельного плану". Вирок – типовий для того часу, якщо його розглядати через призму репресивної політики в цілому.

Репресії відіграли важливу роль у здійсненні хлібозаготівель 1932-1933 рр. в Дніпропетровській області (сучасна Запорізька у 1932 р. входила до складу Дніпропетровської області). Згідно з постановою РНК УРСР від 22 липня 1932 р. "Про план заготівель по селянському сектору" Дніпропетровщина повинна була здати державі 1441,5 тис. т зерна [6]. Керівництво області визнало цей план цілком реальним. "Дійсно, – зазначав на обласній нараді з питань хлібозаготівель перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У В.І.Чернявський, – ми маємо урожай такий, як і в минулому році. Окремі райони мають навіть більший... наприклад, колишня Криворізька округа" [7].

Та з самого початку організації хлібозаготівель керівництво області наштовхнулося на цілий ряд проблем. По-перше, відсутність відомостей про справжню врожайність зернових в районах. А справа в тому, що місцеве керівництво, маючи гіркий досвід минулих хлібозаготівельних кампаній, йшло на різноманітні хитрощі (збільшення площ озимих, які загинули, зменшення врожайності з гектару), аби отримати більш-менш реальний план по заготівлі хліба для колгоспів. Як підкреслював Чернявський, "люди страхувалися майже в усьому" [7].

Іншою важливою проблемою було так зване "розбазарювання хліба", тобто утаювання, розкрадання зерна, використання особливого режиму обмолоту. Примусово зігнані в колгоспи селяни з самого початку не відчували себе там господарями. Події зими – весни 1931-1932 рр. продемонстрували, що держава не забезпечує хлібом навіть чесно зароблені трудодні. За свідченням С.В.Косіора, в 1931 р. 48% господарств України нічого не видали на трудодні, а в 1932 р. наслідки господарювання не були розподілені по трудоднях у 95% колгоспів Дніпропетровської області [3, с.201]. Тому перед загрозою нового голоду селяни "отоварювали" трудодні самовільно. Через це в більшості колгоспів мало місце "уловлювання" колосків. Тих селян, хто цим займався, називали перукарями. Треба сказати, що місцеве керівництво ставилося до крадіжок цілком спокійно: "Збирають, ну й нехай собі збирають" [7], – бо зрозуміло, що незібраний хліб все одно загине в полі. В 1932 р. розбазарювання хліба прийняло настільки масового характеру, що, виступаючи на партактиві в Запорізькому районі в лютому 1933 р., перший секретар Дніпропетровського обкому партії М.М.Хатаєвич зазначав: "Чи всі колгоспники крали? Дуже невеликий процент не крав – процентів 10-15. Навіть ті, котрі заробили по 400-500 трудоднів, тягли колгоспний хліб, але багато менше, бо їм ніколи було красти, вони працювали" [2, с.118].

І, по-третє, непокоїли партійне керівництво Дніпропетровської області відмови селян від хлібозаготівельного плану, які в 1932 р. стали звичайним явищем. Селяни заявляли: "Ми віддаємо останній хліб державі, а держава нам нічого" [14, арк.24]. Тому в період хлібозаготівельної кампанії 1932-1933 рр. колгоспники почали вимагати від радянських та партійних органів певних гарантій: спочатку – оплата трудоднів, створення насінневих та кормових фондів і лише потім – продаж хліба державі: "Хліб скосямо: уперед собі, потім

коням, на посівматеріал, підрахуємо лишки, що вони коштуватимуть по 50-60 карбованців пуд... А тоді продамо державі. Згідно рішень ЦК – госпрозрахунок..." [12, арк. 7].

Досить поширена серед селян була думка, що плани хлібозаготівель є контрреволюційними: "Не Радвлада, не комуністична партія, не пролетаріат керує масами, а інтервенція, буржуазія керує нами" [17, арк. 69]. Найбільш "освічені в політиці" селяни навіть стверджували, що доведені до районів плани хлібозаготівель суперечать директивам ЦК і III Всеукраїнської партконференції [13, арк. 25].

Окремі партійні і радянські працівники, члени партії теж відкрито висловлювали своє негативне ставлення до нереальних планів здачі хліба державі. Так, голова артлі "12-річчя Жовтня" Новопраського району, коли йому на зборах колгоспників в порядку партдисципліни запропонували прийняти хлібозаготівельний план, відповів: "Я партії не підкорююся, план приймати не бажаю, виконувати хлібозаготівлі не буду", – і здав партквиток. Член партії Остапенко під час зібрання в комуні "Іскра" Нижньосірогозької сільради заявив: "Досить, що ми в минулому році голодували, а в цьому році ми хліба не дамо" [10, арк. 6]. На пленумі Ленінської сільради Білозерського району виступив кандидат в члени партії Шовкопляс, який, звертаючись до представників районного центру, сказав: "Ви захищаєте свої партквитки, але все одно в цю хлібозаготівельну кампанію ваші партквитки полетять, бо план нереальний, хіба що будете людей заготовляти в хлібозаготівлю. Все одно доведеться селянству вмирати голодною смертю" [10, арк. 7]. Такі висловлювання в ДПУ розцінювались як "правоопортуністичні настрої і протидія хлібозаготівлям". На 20 листопада 1932 р. вони були зафіксовані в 95 селах 38 районів Дніпропетровської області з боку 26 відповідальних робітників, 14 уповноважених райкомів партії в селах, 6 голів сільрад, 49 голів і членів правлінь колгоспів, 25 секретарів партосередків і т. д. Протест людей знаходив вираз в зриві зборів, відмовах від прийняття планів хлібозаготівель і їх виконання і навіть в тенденціях до виходу із партії і роботи [10, арк. 5].

Щоб примусити селянство здати хліб, партійне та радянське керівництво стало на шлях масового використання репресій. Вже 7 серпня 1932 р. ЦВК та РНК СРСР прийняли постанову "Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації".

Згідно з цією постановою майно колгоспів та кооперативів прирівнювалось до державного майна, а розкрадення його мало каратися розстрілом, "за пом'якшуючих обставин" – позбавленням волі на строк не менше ніж 10 років з конфіскацією майна. Вироки по цих справах виносилися не більше, як в 15-денний строк. Самі ж справи потім не підлягали перегляду, а засуджені – амністії. Дозволялося застосування репресій по справах, що підпадали під чинність закону, і в відношенні злочинів, що були здійсненні до видання закону, в випадках, коли злочини, як вказувалось в таємній інструкції по застосуванню закону, "мають суспільно-політичне значення" [10, арк. 3].

Не дивно, що в народі цей драконівський акт охрестили "законом про п'ять колосків". В результаті застосування закону від 7 серпня в Дніпропетровській області тільки за два місяці (з часу прийняття закону і до 1 жовтня 1932 р.) нарсудами за крадіжки хліба було засуджено 2.683 чол., обласним судом – 234, з них – 78 чоловік – до розстрілу. Найбільша кількість справ припадала на Новомосковський – 105 і Криворізький – 110 райони [19, арк. 109].

18 листопада 1932 р. черговою постановою Політбюро ЦК КП(б)У з метою забезпечення негайного виконання хлібозаготівель запроваджувався такий захід, як занесення на "чорну дошку" колгоспів, які особливо злісно саботували хлібозаготівлі. Села, які потрапляли на "чорну дошку", опинялися в стані своєрідної блокади. В цих селах припинялася кооперативна, державна і колгоспна торгівля. З крамниць вивозився весь наявний крам. А з колгоспів, колгоспників і одноосібників стягували всі раніше видані кредити та інші фінансові зобов'язання. Інколи такі села навіть оточували спеціальні війська, а при вході до села ставився стовп з написом: "Бойкот". Першими на "чорну дошку" в Дніпропетровській області були занесенні села Вербки Павлоградського району і Гаврилівка Межівського району [1, с. 278-279]. Пізніше за постановою президії облвиконкому та бюро обкому КП(б)У до них приєднані ще 42 колгоспи, серед яких "Комінтерн" та "Червоне козацтво" Апостолівського району, ім. Ворошилова Криворізького району, "Ленінський шлях" Межівського і "Зелений лан" Божедарівського районів. Стан блокади, в якому опинилися ці села, прирікав їх меш-

канців на голодну смерть. Так, село Гаврилівка вимерло повністю, а село Вербки – наполовину [2, с.134].

Одночасно органи ДПУ України здійснювали масову операцію "по нанесенню оперативного удару по класовому ворогу". Мета операції визначалася чітко: "...виявлення контрреволюційних центрів, що організують саботаж та зрив хлібозаготівель і інших господарсько-політичних заходів" [10, арк.75]. 19 листопада в ДПУ УРСР були скликані всі начальники відділів для розробки планів операції стосовно кожної області. В ДПУ планувалось заарештувати 3.425 чоловік в 243 районах України. Доповідаючи про перші "успіхи", голова ДПУ України С.Реденс прохав Політбюро ЦК КП(б)У затвердити заходи чекістів і дати вказівки партійним комітетам всіляко підтримувати операції [10, арк.100].

Але оскільки, незважаючи на всі ці заходи, Дніпропетровська область відставала з виконанням плану, 21 листопада 1932 р. ЦК і ЦК КП(б)У прийняли рішення про проведення чистки "ряду сільських парторганізацій, які явно саботують виконання плану хлібозаготівель і підривають довір'я партії в лавах трудящих" [8]. На Дніпропетровщині чистка була проведена в Солонянському, Васильківському і Великопетигському районах. У результаті із складу парторганізацій цих районів було виключено 28,8% партійців, а на 16,4% чоловік були накладені партстягнення [15, арк.23].

Крім того, щоб ліквідувати нібито існуючий "саботаж хлібозаготівель, який здійснюється куркульськими елементами" [1, с.276], Політбюро ЦК КП(б) У прийняло спеціальну постанову, в якій запропонувало створити в областях комісії, так звані "четвірки", в складі першого секретаря обкому, голови обласної контрольної комісії, начальника обласного відділу ДПУ і облпрокурора. Комісії повинні були раз у 2-3 дні "встановлювати справи, що заслуговують на найбільшу увагу і які потрібно розглядати в прискореному порядку" [1, с.276]. На суд по всіх цих справах відводилося 4-5 днів під безпосереднім керівництвом і наглядом комісії. В дводенний строк після винесення вироку справу передавали на затвердження до Харкова, де її проходження забезпечувалося в 1-2 дні.

Таке прискорене судочинство, яке не вимагало дотримання елементарних норм права, привело до того, що за весь період хлібозаготівель (з початку збору врожаю і по 5 грудня 1932 р.) в Дніпропетровській області було засуджено "за нездачу хліба – 2.379 чол., за розкрадання – 5.215 чол., з них 174 – до розстрілу. По колгоспному сектору за приховування, розкрадання і розбазарювання хліба було засуджено 1.062 чол., з них 59 – до розстрілу" [1, с.280-281].

5 грудня 1932 р. спеціальним наказом перед органами ДПУ України було поставлено чергове "завдання – негайного прориву, розкриття та розгрому контрреволюційного повстанського підпілля і нанесення рішучого удару по всіх контрреволюційних куркульсько-петлюрівських елементах, що активно протидіяли і зривали основні заходи Радянської влади на селі" [20, арк.3]. Мета даної репресивної кампанії була очевидною – за будь-яку ціну забезпечити виконання плану хлібозаготівель.

Щоб отримати необхідну інформацію для фабрикації справ так званих саботажників, ДПУ "насаджувало" на селі масову агентурну мережу, приділяючи при цьому особливу увагу настроям куркульства, одноосібників, сільської інтелігенції [20, арк.1,2,14,16].

Всіх невдоволених політикою Радянської влади ретельно виявляли і потім заарештовували, інкримінуючи їм "саботаж, крадіжки і відкриті антирадянські виступи проти хлібозаготівельного плану". Показово, що в документах ДПУ всі заарештовані характеризуються як "колишні білі та петлюрівські офіцери, куркулі, особи з антирадянським минулим" [21, арк.72].

Звітуючи про перебіг репресивної кампанії, ДПУ УРСР в таємному бюлетені від 6 грудня 1932 р. повідомляло, "що оперативний удар по внутрішньоколгоспних антирадянських угрупованнях здійснюється швидкими темпами". Лише за одну добу – 5 грудня – в Україні було заарештовано 290 чол. На Дніпропетровську область припадало 7 ліквідованих "контрреволюційних" угруповань в 6 районах і 24 чоловік, взятих під варту, серед яких налічувалось 5 голів колгоспів [21, арк.112]. На початку 1933 р. ДПУ доповів про "викриття підпілля" в 200 районах України.

Для надання репресивним акціям суспільно-громадського резонансу центральні органи влади час від часу організовували політичні процеси. Одним з них стала так звана Орихівська справа.

Оріхівську справу сфабрикували за прямим наказом Сталіна. Наприкінці листопада 1932 р. до Харкова почали надходити повідомлення ДПУ про "саботажицькі настрої" серед керівників Оріхівського району Дніпропетровської області, які в розмовах нібито заявляли: "Нехай вивозять хліб, доки вистачить, а після скажемо, що більше немає...", "Ми – члени партії і повинні бути відвертими – план не реальний і виконати його неможливо. Виконаємо на 45-50%, а там змотаємо вудки..." [21, *арк.109*].

По інстанціях доповіли нагору – як ведеться, поступово згущуючи барви і надаючи справі "контрреволюційного" характеру. Інформація потрапила на стіл Генеральному секретарю ЦК ВКП(б). В результаті 7 грудня 1932 р. всім партійним органам був надісланий циркуляр, в якому керівники Оріхівського району оголошувалися "обманщиками і шахраями, які скритно проводять куркульську політику під гаслом своєї згоди з генеральною лінією партії" [21, *арк.105*]. Сталін поставив вимогу "негайно заарештувати і нагородити їх по заслугах, тобто дати їм від 5 до 10 років тюремного ув'язнення кожному" [21, *арк.105*].

У відповідь на лист Сталіна бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У прийняло постанову, в якій визнало, що звільнивши з посад за розкладницьку роботу в районі Оріхівських керівників, до кінця справи не довело, не викрило всієї контрреволюційної суті організованої ними змови, спрямованої на зрив хлібозаготівель. А тому Головіна – колишнього секретаря Оріхівського райпарткому, Паламарчука – колишнього голову райколгоспспілки, Луценка – колишнього завідуючого райземвідділу, Базилевич – колишнього жінорга, як ворогів партії та робітничого класу, було вирішено виключити з партії, заарештувати та суворо покарати [1, *с.294*].

Фабрикація Оріхівської справи була прямою реакцією не тільки на лист Сталіна, але і на постанову Політбюро ЦК КП(б)У від 29 листопада 1932 р., яка пропонувала пов'язувати репресії з організаційно-політичною роботою: "Жодна репресія без одночасного розгортання політичної та організаційної роботи необхідного результату дати не може, тоді як репресії добре розраховані, використані щодо вдало вибраних колгоспників, репресії, доведені до кінця, ... дають необхідний результат не тільки в цих колгоспах, але і в колгоспах сусідніх, що теж не виконують план" [1, *с.272*].

Тобто, з самого початку треба взяти до уваги, що Оріхівська справа мала показовий характер, і головна її мета полягала в тому, щоб продемонструвати районному керівництву, що буде з тими, хто недостатньо ретельно виконує державні завдання. Луценка, Пригоду, Головіна, Орделяна та інших звинуватили в "організації саботажу хлібозаготівель" [16, *арк.159*]. Але документи свідчать, що насправді саботажу не було.

1932 рік в Оріхівському районі був неврожайним. Осимі вимерзли. Ярові вирости високі, та коли наливався колос, подули суховії, і зерно залишилося в зав'язі. В результаті під час обмолоту з гектару отримували лише по 3-4 центнери неповноцінного зерна, яке для того, щоб здати державі, доводилось по кілька разів перевіювати, бо елеватор ламався і не приймав його.

Крім посухи, в Оріхівському районі іншим стихійним лихом були хлібний жук і гесенка, які пошкодили значні площі зернових.

Вплив на врожайність мало і організаційно-господарське становище в новостворених колгоспах. У колективних господарствах панували безгосподарність, крадіжки, пияцтво. При відсутності єдиного критерію розподілу наслідків господарювання колгоспники були не зацікавлені в результатах своєї праці. Як зазначає С.В.Кульчицький, "навіщо було селянину підіймати продуктивність праці, якщо він навіть не знав, яку частку врожаю збираються залишити в його господарстві" [5, *с.42*]. Колгоспи не мали необхідної техніки. Не всі вони обслуговувалися МТС. Через це з посівною кампанією нерідко зволікали, що не могло не позначитися на врожаї.

Незважаючи на такий стан справ, хлібозаготівельний план для Оріхівського району був встановлений у розмірі 21.440 т. Як згадувала пізніше жінорг райкому М.В.Базилевич, отримавши такий план, члени бюро райкому "зойкнули, бо план був нереальний для виконання" [22, *арк.89 зв.*]. Весь валовий збір зерна в районі в 1932 р. становив лише 27.500 т [18, *арк.151*]. Із цієї кількості, вважало керівництво району, можна було здати державі не більше 4-5 т. Тому на нараді в робочому порядку вирішили, що Головін і Паламарчук поїдуть до обкому партії, щоб розповісти про неможливість виконання такого плану і попросити його зменшити. Головін і Паламарчук відправилися в Дніпропетровськ. Коли в обкомі

довідалися, за чим вони приїхали, то ніхто їх не прийняв; їм було запропоновано повернутися в район і виконувати план за будь-яких умов.

Після невдалої поїздки Головіна і Паламарчука бюро райкому план прийняло; приступили до його виконання. Хлібозаготівельні плани були доведені до колгоспів. Закономірно, що під час цього процесу більшість колгоспів і сільрад в Орехівському районі не погодилася з планами. Працівники сільрад і голови колгоспів заявляли, що у них частина хліба загинула, і за таких умов цей план для них нереальний. Але незважаючи на опір місць, керівництво району зробило все можливе для виконання директивного плану. За постановою району та райвиконкому за кожним господарством були закріплені уповноважені з відданих комуністів і досвідчених робітників сільського господарства, які повинні були знаходитися в колгоспах і організовувати збирання врожаю та вивезення його на елеватор.

Солому обмолочували по кілька разів. Але за цілий день роботи молотарки з копи соломи вдавалося набрати лише біля 50 кілограмів зерна. Та, як свідчать документи, на "молотарці працювали голодні люди, і вони все намолочене поїдали" [22, арк.70].

Головін, Паламарчук, Луценко і інші неодноразово проводили наради з керівництвом колгоспів і уповноваженими, їздили до колгоспів, перевіряли токи, клуні, примушували переобмолочувати по два рази полову. Крім того, що вивозили весь хліб із колективних господарств, були організовані комісії по "мобілізації зерна із особистих запасів селян" [22, арк.70]. В результаті з району вивезли майже весь хліб. Тобто, як видно, ніякого "саботажу хлібозаготівель" з боку районного керівництва не було, та й не могло бути. Не захищали вони і інтересів селян. Навпаки, керівництво Орехівського району зробило все можливе для виконання плану, але виконало його лише на 35% (за іншими даними – на 50%) [22, арк.12 зв.] – через те, що план справді був нереальний.

За невиконання хлібозаготівельного плану керівництво Орехівського району в жовтні було звільнено з посад. Пізніше всі вони отримали нові призначення. Так, голова райвиконкому Михайло Сергійович Паламарчук очолив машинно-тракторну станцію в Великій Лепетисі Дніпропетровської області. Призначення Паламарчука на посаду директора МТС свідчить про відсутність підозри в здійсненні саботажу з боку обласного керівництва.

Приїзд у жовтні 1932 р. в Україну з надзвичайною місією Молотова викликав нову хвилю репресій і нові чистки серед місцевого керівництва; "згадали" і керівників Орехівського району, що в результаті призвело до фабрикації так званої Орехівської справи. 16 чоловік колишнього керівництва Орехівського району було заарештовано і притягнуто до судової відповідальності.

Слідство здійснювали органи ДПУ Дніпропетровської області. Як згадував Іван Михайлович Дем'яненко, заарештованих утримували в різних камерах. На допит викликали рідко. Його – лише двічі. Сам допит проходив у такій формі: "На столі у слідчого лежали хліб, ковбаса і інші продукти, а також наган. Годували нас (заарештованих) дуже погано, і це зрозуміло. Слідчий запропонував мені поїсти, я відмовився. Тоді він зачитав мені якийсь документ, в якому йшлося про те, що мовби за наказом Головіна, Паламарчука, Аністрата та інших з метою зриву виконання хлібозаготівель зернові скошили на сіно або переорали. Я прямо заявив йому, що все це брехня, і відмовився підписати ці брехливі свідчення. Тоді слідчий ухопив мене за комір, вдарив наганом по голові і поставив мене на коліна обличчям до стіни. Наставив наган і почав стукати мене по голові, погрожуючи розстрілом. Але я все ж таки не підписав. Тоді він почав говорити, що мовби всі інші зізналися, що саботували план, і підписали протоколи. Я не повірив йому. В подібній формі проходив і другий допит, але я не підписав брехливих даних. Ні з ким з заарештованих очних ставок мені не давали" [22, арк.93 зв.].

Аналіз допитів свідків показує, що з іншими "орехівськими зрадниками" теж не церемонилися, і під загрозою розстрілу частина з них підписала сфабриковані протоколи допитів. Показово, що багатьох свідків по Орехівській справі навіть не допитували, а протоколи допитів з ними "створювали" самі слідчі ДПУ.

За словами свідка Гавриїла Амвросієвича Маслюка, "єдине, що вірно вказано в протоколі, так це мої анкетні дані, та вони, видно, були узяті з моєї облікової картки комуніста" [22, арк.71 зв.].

Між тим у процесі слідства органи ДПУ зробили все можливе, аби показати "контрреволюційну діяльність керівництва Орехівського району по здійсненню саботажу хлібозаготівель" [9]. Із матеріалів слідства можна довідатися, що орехівські зрадники нібито задале-

гідь готували зрив виконання державного плану. З цією метою ніби головний агроном райзему управління Іван Андрійович Аністрат, агроном з дореволюційним стажем, навесні 1932 р. за своєю ініціативою здійснив обстеження озимих засівів і після об'їзду двох сільрад "створив серед керівництва району думку про загрозовий стан зернових в районі" [11, *арк.161*]. Наслідком було створення комісії, до складу якої увійшли завідувачий райземвідділом Луценко і Аністрат. Дана комісія встановила площу загиблих посівів у розмірі 8 тис. га.

Напередодні збиральної компанії за ініціативою Скичко, Луценка, Пригоди і Орделяна була створена ще одна партійна комісія, котра розбилася на чотири ділянки, об'їжджала лани і встановлювала врожайність. Разом з цією комісією, до складу якої увійшли завідувачий райземвідділом Луценко, голова райколгоспспілки Пригода, голова районної контрольної комісії і робітничо-селянської інспекції Орделян, директор МТС Медвідь, завідувачий конторою "Заготзерно" Бурковський, агрономи Аністрат, Махнорило, Дем'яненко, засіви інспектували голови колгоспів і сільрад. Партійна комісія об'їздила майже всі села. Результатом її діяльності стало прийняття акту від 6 липня 1932 р., яким було встановлено справжню врожайність і площі загиблих посівів. Цей акт було надіслано облпарткому. Та керівництво області не тільки не повірило цим цифрам, але і вказало на неприпустимість створення подібних комісій, які "деморалізують партійні та радянські органи, створюють нездорові настрої в колгоспах і ведуть до зриву хлібозаготівель" [11, *арк.165*].

Тоді керівництво району, як відзначають слідчі матеріали, "стало на шлях прямого саботажу виконання хлібозаготівельного плану". Липневий план хлібозаготівель (5 тис. т) було виконано лише на 0,9%, що в абсолютних цифрах становить 45 т, причому за перші три п'ятиденки липня не було заготовлено жодного центнера хліба [11, *арк.165*]. Слідство стверджувало, що підслідчі – керівники району – пропонували головам колгоспів забезпечувати перш за все себе, а потім виконувати план. Так, голова райколгоспспілки Пригода нібито наказав колгоспам створити численні фуражні і страхові фонди.

Також оріхівські зрадники (як їх почали називати у пресі) "пильно стежили, щоб справжні, віддані комуністи, справжній колгоспний актив не поламали всі їхні плани, і карали всіх тих, хто вважав для себе хлібозавдання за першочерговий обов'язок, хто насмілювався вивозити хліб за рахунок цих незаконних фондів [9]. Головна же мета керівництва Оріхівського району полягала наче в тому, щоб "дискредитувати колгоспи в очах колгоспників, дискредитувати досягнення соціалістичного сектору району" [9].

Після завершення в Дніпропетровську форсованого слідства заарештовані були відправлені до райцентру – в місто Оріхів. Там, в міському кінотеатрі, 25-28 грудня 1932 р. відбувся суд над "оріхівськими зрадниками". Підсудні (а їх було шістнадцять) звинувачувались за статтею 54-14 КК УРСР – контрреволюційний саботаж хлібозаготівель. Під час слухання справи ніхто з підсудних не визнав себе винуватим у саботажі. Ніяких доказів їх вини встановлено не було. А коли підсудні почали виголошувати останнє слово, то майже всі в залі плакали, бо "оріхівські зрадники" розповідали, як вони боролися за встановлення радянської влади на фронтах з куркульством, про перебування в засланні і в'язницях за часів царату [22, *арк.94зв.*]. Але незважаючи на це, вирок суду був суворий: держагронома райзему управління І.А.Аністрата було засуджено до розстрілу (цей вирок пізніше було скасовано), а інших – до різних строків ув'язнення (від 3 до 10 років) з відбуванням в "таборах окремого призначення в віддалених місцевостях Союзу" [4]. З-під варті було звільнено лише двох підсудних – агронома І.М.Дем'яненка і жінорга райкому – М.В.Базилевич.

Більшість сучасників і очевидців процесу добре розуміли показовий характер Оріхівської справи. Пізніше, в 1964 р., під час проведення перевірки матеріалів справи, вони вказували на те, що в умовах 1932 р. саботаж хлібозаготівель був неможливий, оскільки в області і районі знаходилася велика кількість уповноважених, які ретельно контролювали дії місцевого керівництва по виконанню хлібозаготівельної кампанії. Якби такі саботажники з'явилися, їх би всіх засудили до розстрілу. Той факт, що керівництво Оріхівського району зробило все, аби виконати план хлібозаготівель, підтверджує і ситуація в районі після завершення процесу. Незважаючи на те, що план хлібозаготівель для району зменшили, нове керівництво його так і не виконало. В районі почався сильний голод. Як згадував І.М.Дем'яненко, тільки в зоні господарств, яку він обслуговував, не менше 1.000 чоловік

померло від голоду [22, *арк.92*]. Крім того, при відсутності фуражних фондів почався масовий падіж худоби.

Треба сказати, що судом над райкомом "Оріхівська справа" не скінчилась. Під час подальших чисток з районної партійної організації виключили кожного третього комуніста.

Всі засуджені в "Оріхівській справі" відбували покарання в так званому Бамтаборі НКВС на будівництві Байкало-Амурської залізниці. 11 серпня 1953 р. ЦВК СРСР прийняв постанову "Про звільнення від подальшого відбування покарання, зняття судимості та всіх правообмежень, пов'язаних з осудженням ряду посадових осіб, засуджених в свій час у зв'язку з саботажем хлібозаготівель та випуском трудових займів, бон та інших грошових сурогатів". Відповідно до цієї постанови посадові особи, що в період хлібозаготівель 1932-1933 рр. не змогли "організувати належного відпору куркульському саботажу по виконанню зобов'язань перед радянською державою, хлібозаготівель і допустили ряд антидержавних дій" [22, *арк.167*], були звільнені від подальшого відбування покарання. Під цю постанову підпадала і стаття "Оріхівських зрадників", яких теж відпустили на волю.

У 1964 р. по заяві Є.Є.Скичка кримінальна справа керівництва Оріхівського району була переглянута [22, *арк.1*]. В результаті перевірки було встановлено, що під час слідства в 1932 р. застосовувалися заборонені методи впливу, а протоколи допитів свідків були сфабриковані. Тому 19 лютого 1956 р. вирок Дніпропетровського обласного суду від 25-28 грудня 1932 р. щодо І.А.Аністрата, В.П.Головіна, І.І.Луценка, М.С.Паламарчука, І.А.Пригоди, І.І.Андрюшенка, С.В.Бурковського, Ф.С.Вялих, Г.Т.Медвідя, Є.Є.Скичка, Ф.Є.Орделяна, А.П.Гришка і А.Л.Махнорила було скасовано, і всі вони були реабілітовані [22, *арк.222-225*].

Як бачимо, процес над оріхівськими керівниками був прямою фальсифікацією, необхідною Сталінському керівництву для посилення тиску на інших партійців, неспроможних до виконання директивних планів. Саме в такий спосіб "саботажникам" давали зрозуміти, що чекає їх в майбутньому, якщо вони не докладуть усіх зусиль, аби виконати навіть нереальні державні заготівельні завдання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К: Політвидав України, 1990.
2. Даниленко В. М., Касьянов В. Г., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні : 20-30 роки. – К.: Либідь, 1991.
3. Кульчицький С.В. Ціна "великого перелому" – К.: Україна, 1991.
4. Науменко І. Как судили райком // Неделея. – 1989. – № 30.
5. Separate Opinion of President, Professor Jacob Lundberg // International Commission of Inquiry into the 1932-1933 Famine in Ukraine. The Final Report, 1990.
6. Зоря. – 1932. – 24 липня.
7. Зоря. – 1932. – 26 липня.
8. Зоря. – 1932. – 21 листопада.
9. Зоря. – 1932. – 24 грудня.
10. Державний архів Служби безпеки України. – Ф.16. – Оп.25. – Спр.3.
11. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.10. – Оп.1. – Спр.494.
12. Там же. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.85.
13. Там же. – Спр.86.
14. Там же. – Спр.87.
15. Там же. – Спр.93.
16. Там же. – Спр.494.
17. Там же. – Спр.957.
18. Там же. – Ф.1520. – Оп.3. – Спр.9.
19. Там же. – Ф.1520. – Оп.3. – Спр.5.
20. Архів Управління Служби безпеки України по Дніпропетровській області. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.7.
21. Там же. – Ф.16. – Оп.25. – Спр.3.
22. Архів Управління Служби безпеки України по Запорізькій області. – П-12289.